

Obertyn
Обертин
אָבערטיין

OPowieści o Życiu MIASTECZKA
ОПОВІДІ ПРО ЖИТТЯ МІСТЕЧКА

WROŚŁAW
ВРОЦЛАВ
2018

Recenzenci

dr hab. prof. nadzw. UW. Grzegorz Hryciuk,
dr Anna Wylegała, prof. Leonid Zaskilniak

Redakcja naukowa

Marcelina Jakimowicz, Piotr Zubowski

Tłumaczenia

Pavel Ablamski, Iwona Boruszkowska, Iryna Frys, Marcin Gaczkowski, Serhii Hladyshuk, Hałyna Kohut, Aleksandra Kosior, Oksana Łebediwna, Liliana Lewandowska, Lingua Lab, Joanna Mielczarek, Iryna Procyk, Maria Procyk, Natalia Rymska, Agata Wiącek

Redakcja merytoryczna

Tetiana Batanowa, Katarzyna Bock-Matuszyk, Anna Zharkiwka

Korekta: Tetiana Batanowa, Zofia Smyk

Projekt graficzny książki: FAJNE CHŁOPAKI

Skład: Agnieszka Piotrowska

Opracowanie map: GIS and FLY Sławomir Bienias

Mapa współczesna – dane mapy (C) Użytkownicy OpenStreetMap org; mapa Obertyna i okolic przed 1939 r. – dane przedstawiające rzeźbę terenu na mapie ©JAXA

Wydawca: © Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”

Druk: Zakład Poligraficzny SINDRUK

Nakład: 1850 egzemplarzy

ISBN: 978-83-949816-4-8

www.zajezdnia.org

Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” dołożył wszelkich starań w celu ustalenia nazwisk autorów fotografii zamieszczonych w tej publikacji. Ewentualni właściciele praw autorskich proszeni są o nawiązanie kontaktu z wydawcą

Publikacja powstała w ramach projektu „Obertyn – opowieści o życiu miasteczka”, realizowanego w latach 2016–2018, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Fundacji KGHM Polska Miedz

Kierownik projektu: Piotr Zubowski

Zespół projektowy

Pavel Ablamski, Serhii Hladyshuk, Marcelina Jakimowicz, Jolanta Kluba, Marcin Musiał, Karolina Panz

Рецензенти

д-р Анна Вилегала, проф. Гжегож Грицюк,
д-р іст. наук проф. Леонід Зашкілляняк

Наукова редакція

Пйотр Зубовський, Марцеліна Якімовіч

Переклад

Павел Абламський, Івона Борушківська, Агата Вйонцек, Сергій Гладішук, Марцін Гачковський, Галина Когут, Александра Косіор, Оксана Лебедівна, Ліліана Левандовська, Lingua Lab, Йоанна Мельчарек, Ірина Процик, Марія Процик, Наталя Римська, Ірина Фрис

Літературне редагування

Тетяна Батанова, Катажина Боцк-Матушик, Анна Жарківська

Коректура: Тетяна Батанова, Зофія Смик

Графічний дизайн книжки: FAJNE CHŁOPAKI

Верстка: Агнешка Пйотровська

Опрацювання карт: GIS and FLY Sławomir Bienias

сучасна карта – дані карти (C) Користувачі OpenStreetMap org; карта Обертина та його околиць до 1939 р. – дані, що відтворюють рельєф території на карті ©JAXA

Видавництво: © Осередок «Пам'ять і Майбутнє»

Друк: Zakład Poligraficzny SINDRUK

Наклад: 1850 екземплярів

ISBN: 978-83-949816-4-8

www.zajezdnia.org

Осередок «Пам'ять і Майбутнє» доклав багатьох зусиль, аби встановити імена авторів фотографій, розміщених в цьому виданні. Можливих власників авторських прав просимо сконтактуватися з видавництвом

Видання постало в рамках проекту «Обертин — оповіді про життя містечка», реалізованого в 2016–2018-х рр., профінансованого засобами Міністра культури й національної спадщини і фундації KGHM Polska Miedz

Керівник проекту: Пйотр Зубовський

Група проекту

Павел Абламський, Сергій Гладішук, Йолянта Клуба, Марцін Мусял, Кароліна Панц, Марцеліна Якімовіч

Partnerzy
Партнери

Patronat Honorowy
Почесні спонсори

Spis treści

Wprowadzenie Piotr Zubowski	9
Część 1	19
Obertyn – miasteczko w Galicji Wschodniej	
Polacy – Ukraińcy – Żydzi w Galicji Wschodniej Włodzimierz Mędrzecki	21
Refleksje metodologiczne z badań terenowych wśród byłych i obecnych mieszkańców Obertyna Marcelina Jakimowicz, Jolanta Klubka	41
Przestrzeń Obertyna Marcin Musiał	53
Część 2	75
Opowieści o życiu miasteczka	
1. Obertyn w niepodległej Polsce (1918–1939)	
Słowo wstępne Serhii Hladyshuk	79
Miasteczko i jego mieszkańcy	85
Ziemie wokół miasteczka	88
Życie społeczne	91
Jarmarki	100
Organizacje społeczne i życie kulturalne	103
Szkolnictwo	110
Relacje międzysąsiedzkie	117
Życie religijne	123
Siostry zakonne i opieka zdrowotna	141
Emigracja	146

Зміст

Вступ Пйотр Зубовський	
Частина 1	
Обертин – містечко Східної Галичини	
Поляки – українці – євреї у Східній Галичині Влодзімеж Менджецький	21
Методологічні рефлексії щодо польових досліджень серед колишніх і теперішніх мешканців Обертина Йолянта Клубка, Марцеліна Якімовіч	41
Простір Обертина Марцін Мусял	53
Частина 2	
Оповіді про життя містечка	
1. Обертин у незалежній Польщі (1918–1939)	
Вступне слово Сергій Гладишук	79
Містечко та його мешканці	85
Землі навколо містечка	88
Суспільне життя	91
Ярмарки	100
Суспільні організації та культурне життя	103
Шкільництво	110
Взаємини між сусідами	117
Релігійне життя	123
Сестри-монахині й медична опіка	141
Еміграція	146

2. II wojna światowa (1939–1945)

Słowo wstępne Piotr Zubowski	153
Początek wojny	159
Okupacja radziecka	165
Atak Niemiec na ZSRR	174
Interregnum i mordy na Żydach w okolicach Obertyna	176
Wojska węgierskie i węgierscy Żydzi	178
Życie pod okupacją niemiecką	182
Wypędzenie Żydów do getta	189
Getto	193
Głód 1942 roku i ostateczna Zagłada Żydów	196
Historia ocalenia Marii Szmergold	198
Historia ocalenia Soni Sorger	200
Historia ocalenia Leona Nachwalgera	214
Polacy i Ukraińcy ratujący Żydów	221
„I znów przyszli Ruscy”	226
Ewakuacja przed frontem	229
Mobilizacja mężczyzn do służby wojskowej	231
Wycofanie się Niemców i ujawnienie się ocalałych Żydów	235
Powrót z ewakuacji	240
Napady ukraińskich nacjonalistów na Polaków	244

3. Powojnie

Słowo wstępne Pavel Ablamski	261
Wyjazdy obertyniaków i nowi mieszkańcy 1944–1946	269
Kolektywizacja rolnictwa w Obertynie	282
Działalność OUN i UPA i radzieckie represje wobec ukraińskiej partyzantki	286

2. Друга світова війна (1939–1945)

Вступне слово Пйотр Зубовський	153
Початок війни	159
Радянська окупація	165
Напад Німеччини на СРСР	174
Безвладдя й убивство євреїв в околиці Обертина	176
Угорські війська та угорські євреї	178
Життя під німецькою владою	182
Вигнання євреїв у гетто	189
Гетто	193
Голод 1942 року і остаточне знищення євреїв	196
Історія порятунку Марії Шмергольд	198
Історія порятунку Соні Зоргер	200
Історія порятунку Леона Нахвальгера	214
Поляки й українці, що рятували євреїв	221
«I знову прийшли рускі»	226
Евакуація перед фронтом	229
Мобілізація чоловіків на військову службу	231
Німецький відступ і вихід вцілілих євреїв зі схованок	235
Повернення з евакуації	240
Напади українських націоналістів на поляків	244

3. Після війни

Вступне слово Павел Абламський	261
Виїзд обертинців і нові мешканці (1944–1946)	269
Колективізація сільського господарства в Обертині	282
Діяльність ОУН і УПА та радянські репресії проти українських партизанів	286

Głód 1947 roku	292	Голод 1947 року	
Codziennosc w Obertynie	297	Повсякдення Обертина	
Walka władz radzieckich z religią	308	Боротьба радянської влади з релігією	
Obertyniacy w „nowej” ojczyźnie	316	Обертинці на «новій» батьківщині	
Swoi i obcy na „Ziemiach Odzyskanych”	326	Свої і чужі на «повернених землях»	
Organizacja nowego życia	330	Організація нового життя	
Wyjazdy z Obertyna i osiedlenie na „Ziemiach Odzyskanych” pod koniec lat 50. XX w.	335	Виїзд з Обертина та поселення на «повернених землях» наприкінці 1950-х рр.	
„Powroty” do Obertyna	340	«Повернення» до Обертина	

Aneks

Świadkowie historii Obertyna

Aneks	349
Przypisy	391
	435
Wykaz skrótów	479
	480
Bibliografia	481
Summary	489
Indeks osobowy	492
	501

Додаток

Свідки історії Обертина

Виноски	
Список скорочень	
Бібліографія	
Summary	
Іменний покажчик	

Wprowadzenie

Wyobraźmy sobie spotkanie po latach mieszkańców małego miasteczka, jakich wiele było kiedyś w wieloetnicznej i wielowyznaniowej Galicji Wschodniej, których drogi z różnych powodów rozeszły się dawno temu. Zebrani w jednym miejscu Polacy, Ukraińcy i Żydzi wspominaliby zapewne swoje dzieciństwo, wczesną młodość i lata szkolne, przypadające na okres międzywojennej Polski. Przypominaliby sobie wspólnych znajomych i charakterystyczne miejsca, ciekawi, jak wyglądają one teraz. Rozmawialiby też o II wojnie światowej, podczas której ponieśli wiele osobistych strat i zostali poddani wyniszczającej polityce radzieckiego i niemieckiego okupanta, podsycającej tłące się wcześniej między nimi konflikty i spory. Być może wróciliby też pamięcią do momentu zakończenia wojny, który zamiast powrotu do tego, jak było dawniej, przyniósł kolejne rozstania i rozerwanie więzi rodzinnych i sąsiedzkich. Kiedy bowiem nad ich głowami przesunęła się na zachód polska granica, spora część mieszkańców musiała podjąć własną decyzję o pozostaniu – teraz już w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej (USRR) – albo o porzuceniu domu, rozłączeniu z bliskimi i wyjeździe w nieznaną. Opowiadaliby też pewnie o tym, jak odnaleźli się w powojennej rzeczywistości, i porównywali warunki życia w zachodniej i północnej Polsce z tymi w Izraelu i gdzieś indziej na świecie oraz tam, w rodzinnym miasteczku, gdzie przecież też niemal wszystko się zmieniło. Choć wszyscy byliby osobami w podeszłym lub bardzo podeszłym wieku, mającymi za sobą bogaty bagaż doświadczeń, to wspólnym mianownikiem ich losów byłoby miasteczko i pewnego rodzaju tęsknota za tym, co z jego dawnego obrazu bezpowrotnie utracili.

W symboliczny sposób takie spotkanie, którego zorganizowanie nie jest już obecnie możliwe, odbywa się na kartach niniejszej książki. Fragmenty współcześnie nagranych relacji i spisanych po II wojnie światowej wspomnień

Вступ

Уявімо собі зустріч знову, через багато років, колишніх мешканців малого містечка. Містечка, яких колись було багато у багатоетнічній і багатоконфесійній Східній Галичині. З різних причин дороги мешканців давно розійшлися. Зібрані в одному місці поляки, українці та євреї, напевно, згадували би своє дитинство, юність і шкільні роки, які припали на міжвоєнну добу Другої Речі Посполитої. Згадували би своїх спільних знайомих і певні місця, цікавилися б, як усі вони тепер виглядають. Розмовляли би також про Другу світову війну, про пережиті ними тяжкі особисті втрати й нищівну політику радянського та німецького окупантів, що полягала у підігріванні конфліктів і спорів, які раніше тліли між місцевими мешканцями. Можливо, спом'янули б і закінчення війни, яке замість повернення до давнішого, довоєнного ладу, принесло їм нові розлуки, розриви родинних і сусідських зв'язків. Бо ж коли – понад їхніми головами – польський кордон пересунули на захід, значна частина мешканців мусила прийняти власне рішення: залишитися в тепер уже Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) або покинути дім, розлучитися з близькими й виїхати в невідоме. Розповідали б, певно, і про повоєнну дійсність, порівнювали б умови життя в західній і північній Польщі з ізраїльськими чи деінде, з теперішніми умовами життя в їхньому рідному містечку, де прецінь також майже все змінилося. Хоча всі були б уже особами похилого чи доволі похилого віку, з багажем розмаїтих досвідів, проте спільним знаменником їхніх доль були б містечко і певна туга за тим, що вони безповоротно в ньому втратили і що залишилося лише у пам'яті.

Отож така зустріч, яку організувати насправді вже неможливо, у символічний спосіб відбувається

mieszkańców jednego z miasteczek zostały tu zestawione właśnie w formie rozmowy. Uczestniczący w niej Polacy, Ukraińcy i Żydzi opowiadają o takich elementach jego historii, które odgrywały ważną rolę dla nich osobiście, dla ich rodzin, grup społecznych, których byli członkami, a także dla ogółu mieszkańców. Te indywidualne głosy tworzą razem historię wyjątkowego dla nich miejsca, która jednak mogła się wydarzyć w wielu innych, podobnych miejscowościach całej Galicji Wschodniej.

Historia polsko-ukraińsko-żydowskiego sąsiedztwa na dzisiejszej zachodniej Ukrainie we wspomnieniach jej dawnych i obecnych mieszkańców od dawna cieszy się popularnością wśród każdej z grup narodowościowych, obecnych przed wojną na tych terenach¹. Publikowane dotychczas wspomnienia zawierają jednak zazwyczaj indywidualny i najczęściej jednostronny ogląd przeszłości, ukazanej z reguły z najbliższej autorowi perspektywy narodowościowej. Wyjątkowość tej książki polega więc na tym, że trzy punkty widzenia wspólnej historii – polski, ukraiński i żydowski – występują tu obok siebie, przeplatając się, wzajemnie uzupełniając, a czasami przecząc sobie, by ukazać możliwie pełny obraz przeszłości i odzwierciedlić jego złożoność.

Miasteczkiem, którego XX-wieczne losy opisano w książce, jest położony na Pokuciu Obertyn, zamieszkały przed II wojną światową przez około pięć tysięcy Polaków, Ukraińców i Żydów. Oparta na nielicznych opracowaniach naukowych – a także wspomnieniach moich dziadków – wiedza o jego historii pozwalała stwierdzić, że historia ta jest typowa dla bardzo wielu podobnych Obertynowi miejsc w przedwojennej Galicji Wschodniej. Jego wiejsko-miejski charakter wydawał się też bardziej odpowiedni do ukazania wielowymiarowych relacji pomiędzy mieszkającymi tam niegdyś ludźmi różnej narodowości, wyznania i obrządku, niż Lwów, Stanisławów czy choćby oddalona o niespełna 30 km od Obertyna Kołomyja. O wyborze Obertyna na przedmiot badań zadecydowała także liczba zarejestrowanych już relacji historii mówionej, a także spisanych wspomnień, których istnienie udało się ustalić w trakcie wstępnych

na stronkach цієї книги. Фрагменти теперішніх і післявоєнних свідчень мешканців одного містечка укладено тут у формі розмови. Її учасники – поляки, українці та євреї – розповідають про такі моменти історії містечка, які відігравали важливу роль для них самих, їхніх родин і суспільних груп, до яких вони належали, а також для всіх мешканців. Ці індивідуальні голоси разом творять історію виняткового для них місця, котра, однак, могла відбуватися у багатьох інших подібних місцинах усїєї Східної Галичини.

Історія польсько-українсько-єврейського сусідства на теренах теперішньої Західної України, відображена у спогадах її колишніх і сьогоднішніх мешканців, давно стала популярною серед тих етнічних груп, що мешкали тут перед Другою світовою війною¹. Проте опубліковані досі спогади зазвичай містять індивідуальний і, часто, однобічний огляд минулого, поданий з найближчої авторові перспективи. Ця книга по-своєму виняткова, бо три погляди на спільну історію – польський, український і єврейський – тут представлені поруч, у взаємних переплетеннях, доповненнях, а інколи й протиріччях, щоб показати якомога повніший образ минулого та відобразити всю його складність.

У книжці описано долю покутського містечка Обертин у ХХ ст., де до Другої світової війни мешкало близько п'яти тисяч поляків, українців і євреїв. Оперті на нечисленні наукові дослідження, а також на спогади моїх бабусі і дідуся, мої знання про його історію дозволяють мені стверджувати, що така історія – типова для дуже багатьох міст і містечок довоєнної Східної Галичини. Обертин з його сільсько-міським характером також повніше зображає багатомірність відносин між його мешканцями різних національностей, визнань та обрядів, ніж Львів, Станіславів або ж Коломия, віддалена від Обертина на неповних 30 км. На вибір Обертина як предмету дослідження вплинула також кількість уже записаних свідчень усної історії, а також спо-

kwerend archiwalnych i bibliotecznych. Było to łącznie szesnaście opowieści powstałych w Polsce, na Ukrainie, w Izraelu i w Austrii. Istniały też duże szanse na to, że wciąż żyje wielu obertyniaków pamiętających okres przedwojenny i gotowych podzielić się swoimi wspomnieniami.

Niniejsza publikacja jest efektem projektu badawczego realizowanego – pod tym samym co książka tytułem – w Ośrodku „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu w latach 2016–2018². Członkowie kierowanego przeze mnie zespołu badawczego: Pavel Ablamski, Serhii Hładyszuk, Marcelina Jakimowicz, Jolanta Kluba, Marcin Musiał i Karolina Panz, reprezentowali różne dziedziny nauki (historię, etnologię, socjologię i historię sztuki) i ośrodki badawcze Wrocławia, Łucka i Warszawy. Praca w interdyscyplinarnym zespole pozwoliła na poszerzenie indywidualnych perspektyw badawczych, zebranie materiałów źródłowych (w tym nagranie relacji historii mówionej) i ich odpowiednie zinterpretowanie i opracowanie naukowe, a także na inwentaryzację zachowanego do dziś w Obertynie dziedzictwa kultury materialnej³.

Podczas dwóch wyjazdów badawczych do Obertyna oraz kilkunastu wizyt w różnych miejscach zachodniej i północnej Polski nagrano relacje trzydziestu ośmiu dawnych i obecnych mieszkańców miasteczka i jego okolic⁴. Relacje nagrywano w języku polskim lub ukraińskim, ale często w ich ramach oba języki były nierozłącznie ze sobą związane, gdyż świadkowie przywoływali pojedyncze słowa, zwroty czy dłuższe wypowiedzi w „tym drugim” języku. W kontakcie z obecnymi mieszkańcami Obertyna, pamiętającymi okres przedwojenny, pośredniczyli członkowie Towarzystwa Kultury Polskiej im. Franciszka Karpińskiego, pracownicy obertyńskiej biblioteki publicznej i Obertyńskiej Gminy Miejsko-Wiejskiej, a także sami mieszkańcy. Kontakt z obertyniakami, którzy osiedlili się po II wojnie światowej w Polsce, był natomiast możliwy za pośrednictwem sołtysów i pracowników lokalnych instytucji po ustaleniu, w których miejscowościach zamieszkałi. Wielką pomocą w odnalezieniu obertyniaków był również portal społecznościowy „Obertyn – stąd pochodzi Twój dziadek”, gromadzący przeszło tysiąc sympatyków

gadów, pro istnuвання яких вдалося довідатися уже під час попередніх пошуків у архівах і бібліотеках. Усього знайдено 16 історій, які постали в Польщі, Україні, Ізраїлі й Австрії. Також ми вважали цілком ймовірним, що ще живе багато обертинців, котрі пам’ятають довоєнний період і готові поділитися з нами своїми спогадами.

Ця публікація з’явилася в результаті однойменного дослідницького проекту, що здійснювався в осередку «Пам’ять і Майбутнє» (Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”) у Вроцлаві упродовж 2016–2018 років². Члени колективу під моїм керівництвом: Павел Абламський, Сергій Гладішук, Марцеліна Якімовіч, Йолянта Клуба, Марцін Мусял і Кароліна Панц – репрезентували різні наукові дисципліни (історію, етнологію, соціологію та історію мистецтва) і дослідницькі осередки Вроцлава, Луцька та Варшави. Робота в інтердисциплінарному колективі дозволила розширити індивідуальні перспективи дослідників, зібрати джерельний матеріал (зокрема записати свідчення усної історії), відповідно їх інтерпретувати й опрацювати, а також здійснити наукову інвентаризацію матеріальної культурної спадщини, збереженої в Обертині до наших днів³.

Під час двох дослідницьких експедицій до Обертини й майже двох десятків виїздів до різних місць західної та північної Польщі записано свідчення 38 колишніх і нинішніх мешканців містечка та його околиць⁴. Записи здійснювалися польською або українською, проте часто траплялося так, що ці мови поєднувалися, оскільки свідки наводили окремі слова, звороти чи довші фрагменти тією іншою мовою. У контакті з теперішніми мешканцями Обертини, котрі пам’ятають довоєнний період, допомагали члени Товариства польської культури ім. Францішека Карпінського, працівники Обертинської бібліотеки і селищної ради, а також самі мешканці. Натомість контакт із обертинцями, які після Другої світової війни оселилися в Польщі, був можливий за посередництва сільських старост (солтисів) і працівників

miasteczka. Podczas nagrywania relacji pozyskano też archiwalne fotografie i dokumenty dotyczące obertyńskiej społeczności, z których część prezentowana jest w książce⁵.

Struktura książki oraz to, że została ona opublikowana jednocześnie w języku polskim i ukraińskim, odzwierciedlają zamysł wywołania w Polsce i na Ukrainie, choćby lokalnie, oddolnej dyskusji o współistnieniu w przeszłości Polaków, Ukraińców i Żydów w Galicji Wschodniej. Mogłoby to bowiem przysłużyć się rozwijaniu obecnie lepszego wzajemnego zrozumienia. Książka o Obertynie jest też pretekstem, by przybliżyć czytelnikom ukraińskojęzycznym powojenne losy Polaków i Żydów, którzy w różnych okolicznościach opuścili zamieszkiwaną od stuleci Galicję Wschodnią, a Polakom – losy ludzi, którzy tam pozostali, a wokół których zmieniła się rzeczywistość polityczna i społeczna.

Z tych względów prezentowana książka składa się z dwóch części. Pierwszą, zatytułowaną Obertyn – miasteczko w Galicji Wschodniej, stanowią trzy artykuły naukowe, wprowadzające w tematykę i specyfikę publikowanych relacji i wspomnień, a także pozwalające osadzić te wspomnienia w konkretnym czasie i realiach. Pierwszy z nich, autorstwa prof. Włodzimierza Mędrzeckiego, traktuje o trwającym wiele wieków współistnieniu Polaków, Ukraińców i Żydów w Galicji Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji na tym terenie w pierwszej połowie XX w. Zarysowuje tym samym historyczny kontekst dla opowieści snutych przez obertyniaków i wyjaśnia źródła ich wzajemnych postaw i powiązań. W kolejnym artykule Marcelina Jakimowicz i Jolanta Kluba omówiły przyjęte dla badań terenowych założenia, a także przybliżyły metodę pozyskiwania materiałów źródłowych w projekcie badawczym (w szczególności relacji historii mówionej) i sposób ich wykorzystania w książce. Marcin Musiał poddał natomiast analizie przestrzeń kulturową Obertyna, zwracając uwagę na zachodzące w niej w ciągu kolejnych stuleci zmiany oraz te jej elementy, które do dziś świadczą o wspólnej polskiej, ukraińskiej i żydowskiej historii miasteczka.

lokalnych instytucji. Wielką pomocą u poszukiwaniu obertynców stał także Internet – portal «Обертин – звідси походить твій дідусь», що згуртував понад тисячу симпатиків містечка. Під час записування свідчень udało się здобути також архівні світлини та документи стосовно обертинської спільноти, частину з яких publikujemy в книзі⁵.

Struktura книги, а також те, що вона виходить одночасно польською й українською мовами, відображають задум проекту: сприяти розвитку дискусії, хоча б і локальної, в Польщі та Україні про співіснування у минулому поляків, українців і євреїв у Східній Галичині, що може прислужитися розвитку кращого взаєморозуміння. Книжка про Обертин також становить претекст, аби наблизити україномовним читачам повоєнну долю поляків і євреїв, котрі за різних обставин покинули Східну Галичину, де впродовж століть мешкали їхні предки, а полякам – долі людей, котрі там залишилися, проте у радикально змінених політичних і суспільних реаліях.

З огляду на це книга складається з двох частин. Першу, під назвою «Обертин – містечко Східної Галичини», становлять три наукові статті, що вводять у тему та специфіку публікованих свідчень і спогадів, а також дозволяють вмістити ці спогади у конкретному часі та реаліях. Перша стаття, авторства проф. Владзімежа Менджецького, присвячена співіснуванню поляків, українців і євреїв у Східній Галичині, зосереджується на локальних історичних умовах першої половини ХХ ст., а відтак дає контекст для розповідей обertyncів, пояснює витоки їхніх точок зору та взаємин. У другій статті Марцеліна Якімович та Йоланта Клуба розглядають теоретичні засади польових досліджень, а також представили методику здобування джерельних матеріалів у дослідницькому проекті (зокрема свідчень усної історії) і спосіб їх використання в книжці. У третій – Марцін Мусял аналізує культурний простір Обертини, звертаючи увагу на зміни, які відбувалися впродовж кількох

Druga, najważniejsza część książki, zatytułowana *Opowieści o życiu miasteczka*, to wspomniany wyżej symboliczny dialog o dawnych czasach pomiędzy ludźmi pochodzącymi z tego samego miejsca. Fragmenty zredagowanych relacji historii mówionej i spisanych wspomnień obertyniaków zostały tu podzielone na trzy części, odpowiadające trzem okresom historycznym: II Rzeczypospolitej, II wojnie światowej oraz pierwszym dwóm dziesięcioleciom po zakończeniu wojny. W tej ostatniej części wspomnienia obertyniaków odnoszą się już nie tylko do samego miasteczka, ale też do miejsc, w których osiedlili się jego mieszkańcy, identyfikujący się z Obertynem, jako miejscem swojego urodzenia, dzieciństwa i młodości. Do rozmowy włączają się też nowi mieszkańcy Obertyna – Łemkowie, Bojkowie i Ukraińcy, którzy zostali przesiedleni tutaj z bieszczadzskich wsi w ramach akcji wymiany ludności pomiędzy Polską i USRR⁶. Każdy z podrozdziałów poprzedza krótki zarys historii Obertyna w danym przedziale czasowym⁷, a same fragmenty wspomnień są w nich pogrupowane tematycznie, według zagadnień najczęściej poruszanych przez ludzi wspominających tamte czasy i miejsca. Wypowiedzi dotyczą zatem życia codziennego, zwyczajów i tradycji, wzajemnych międzyetnicznych i międzyreligijnych czy międzyobrzędkowych stosunków, ale i tematów trudnych, a w odniesieniu do II wojny światowej często traumatycznych.

Fragmenty relacji i wspomnień ułożono w książce w taki sposób, aby możliwie najpełniej oddawały relacje pomiędzy Polakami, Ukraińcami i Żydami w Obertynie we wskazanym okresie, a także odnosiły się do wydarzeń i zmian politycznych, mających istotny wpływ na miasteczko, Galicję Wschodnią i państw, w granicach których akurat się znajdowało. Poszczególne zagadnienia starano się przedstawić z perspektywy polskiej, ukraińskiej i żydowskiej, jednak ze względu na luki w źródłach nie zawsze było to w pełni możliwe. Tym bardziej staraliśmy się nie deprecjonować relacji i wspomnień ze względu na opinie ich autorów o osobach, wydarzeniach i procesach, wychodząc z założenia, że mówią one równie

stolity, a також ті елементи, які дотепер свідчать про спільну – польську, українську та єврейську – історію містечка.

Друга, найважливіша, частина книги, «*Оповіді про життя містечка*», це якраз отой символічний діалог про давні часи між людьми, які походять з Обертина. Фрагменти інтерв'ю (джерел усної історії) і написаних спогадів обертинців тут поділено на три частини, що відповідають трьом історичним періодам: Другій Речі Посполитій, Другій світовій війні та першим двом десятиліттям після закінчення війни. В останній частині спогади обертинців охоплюють не лише їх рідне містечко, а й місця, в яких вони пізніше оселялися, однак і надалі ідентифікувалися з Обертином як місцем свого народження, дитинства та молодості. До розмови приєднуються також нові мешканці Обертина – лемки, бойки й українці, переселені сюди з бещадських сіл в рамках акції з обміну населенням між Польщею та УРСР⁶. Кожен із підрозділів починається із короткого нарису історії Обертина певного періоду⁷, а самі фрагменти спогадів згруповано тематично, відповідно до питань, які найчастіше порушували люди у спогадах про ті часи й місця. Отож розповіді охоплюють щоденне життя, звичаї й традиції, міжетнічні та міжрелігійні чи міжконфесійні взаємини, також складні, а в контексті Другої світової війни часто травматичні, теми.

Фрагменти свідчень і спогадів у книзі укладено в такий спосіб, щоб вони якнайповніше відображали відносини між поляками, українцями та євреями в Обертині у вказаний період, а також стосувалися подій та політичних змін, що мали суттєвий вплив на містечко, Східну Галичину та державу, в межах якої воно перебувало. Певні питання ми прагнули представити з польської, української та єврейської перспектив, проте через брак джерел це не завжди було можливо. Крім того, ми намагалися не скорочувати свідчень і спогадів з огляду на оцінні думки їхніх авторів про особи, події та процеси, вважаючи,

wiele o różnorodności ludzi wywodzących się z tamtych terenów, co pozornie obiektywne opisy minionej rzeczywistości i zapamiętanych zdarzeń. Staraliśmy się przy tym weryfikować zasłyszane opowieści, co znalazło odzwierciedlenie w przypisach rzeczowych i bibliograficznych do cytowanych źródeł. Przy wyborze konkretnych fragmentów kierowaliśmy się natomiast spójnością opowieści z całą wypowiedzią o przeszłości danego świadka historii, ich walorami informacyjnymi oraz możliwością powiązania z wypowiedziami innych osób, tak aby tworzyły razem możliwie spójną narrację, ukazując jak najszersze spektrum doświadczeń obertyniaków i wielowątkowość historii ich miasteczka. Stąd też niektórzy ze świadków historii, cieszący się lepszą pamięcią i większymi kompetencjami narracyjnymi od innych, „zabierają głos” na kartach książki zdecydowanie częściej niż inni⁸.

Publikowane poniżej fragmenty relacji i spisanych wspomnień (również tych wcześniej publikowanych) zostały przetłumaczone z języków oryginalnych na języki polski i ukraiński, a następnie poddane redakcji: poprawiono w nich, ujednolicono i uwspółcześniono interpunkcję, ortografię i gramatykę, a także poprawiono błędy stylistyczne, starając się jednak zachować – zwłaszcza w przypadku relacji historii mówionej – specyfikę stylu wypowiedzi poszczególnych osób. Cytaty ze spisanych wspomnień skrócono, każdorazowo zaznaczając skrót wielokropkiem w nawiasie kwadratowym, natomiast redakcyjnych opuszczeń powtarzających się lub urwanych wyrazów i zdań w relacjach historii mówionej nie zaznaczano ze względu na ich znaczną liczbę. Dla lepszego zrozumienia zapisanego języka mówionego wprowadzono również dopowiedzenia redaktorów w nawiasach kwadratowych, których zawartość wynikała często z szerszego kontekstu lub wcześniejszej wypowiedzi świadka historii. Fragmenty zostały opatrzone przypisami, w których starano się objaśnić kontekst historyczny i kulturowy danej wypowiedzi, nie zawsze tak samo oczywisty dla polsko- i ukraińskojęzycznych Czytelników. Odesłano w nich do źródeł i – gdzie było to uzasadnione i możliwe – do literatury przedmiotu.

що вони так само багато говорять про розмаїтість людей, які походять з тих теренів, як і позірно об'єктивні описи минулих реалій і подій.

Ми намагалися верифікувати почуті розповіді, що відображають змістові та бібліографічні примітки до цитованих джерел. Обираючи певні фрагменти, ми зважували на пов'язаність оповіді з цілою розповіддю про минуле цього свідка історії, її інформаційну якість і можливість пов'язати її з розповідями інших осіб так, щоб разом вони творили цілісний наратив і виявляли якнайширший спектр досвіду обертинців та розмаїту історію їхнього містечка. Саме тому на сторінках цієї книги деякі свідки історії, котрі відзначаються ліпшою пам'яттю й більшою компетентністю за інших, «беруть слово» частіше за інших⁸.

Публіковані тут фрагменти свідчень і написаних спогадів (також опублікованих раніше) було перекладено з оригінальних мов польською та українською, а потім поредаговано: виправлено, зуніфіковано й осучаснено пунктуацію, орфографію й граматику, а також усунуто стилістичні помилки. Зроблено це так, аби зберегти, особливо у випадку свідчень усної історії, особливості стилю мовлення окремих осіб. Цитати із записаних спогадів скорочено, кожне скорочення зазначено трикрапкою у квадратних дужках, натомість редакційні пропуски повторюваних або незакінчених висловів і речень у свідченнях усної історії ми не зазначали з огляду на їх значну кількість. Для ліпшого розуміння записаного мовлення додано редакційні доповнення у квадратних дужках, зміст яких часто впливає із ширшого контексту або раніших тверджень свідка історії. До цих фрагментів додано примітки, в яких ми намагалися пояснити історичний і культурний контекст певного висловлювання, не завжди так само очевидний для польсько- та україномовних читачів. У примітках є посилання на джерела та літературу предмету – там, де це було можливо. Додано також здобуту з інших джерел інформацію про осіб, місця та події.

Przytoczono też informacje, które udało się pozyskać z innych źródeł, o osobach, miejscach i wydarzeniach.

Każda wypowiedź publikowana jest w książce równolegle w dwóch wersjach językowych – najpierw zawsze w tym języku, w którym została wypowiedziana przez świadka historii. Podobną zasadę zastosowano odnośnie do personaliów osób „zabierających głos”. W wypadku wspomnień żydowskich, które pozyskano w języku innym niż polski czy ukraiński (niemieckim, hebrajskim lub rosyjskim), zdecydowano, że najpierw publikowane będzie tłumaczenie na język polski, a następnie na ukraiński (wyjątek uczyniono w stosunku do relacji Marii Szmergold, która po II wojnie światowej pozostała na Ukrainie).

Całość publikacji wieńczy aneks *Świadkowie Historii Obertyna*, zawierający noty biograficzne wszystkich tych, których wypowiedzi opublikowano w książce, pozwalający w łatwy sposób sprawdzić, kto i z jakiej (polskiej, ukraińskiej czy żydowskiej) perspektywy wspomina miasteczko i jego mieszkańców. Do biogramów dołączono też informacje bibliograficzne o źródle, z którego pochodzą cytowane fragmenty.

W prezentowanej książce znaczenie ma nie tylko sama treść, ale i sposób jej prezentacji, dla którego graficznym motywem przewodnim jest znacznik występujący często na współczesnych mapach. Symbolizuje on tutaj Obertyn, jako miejsce w konkretnej przestrzeni geograficznej, ale też jako wspólny element dla losów związanych z nim ludzi, niezależnie od tego, czy spędzili w nim całe swoje życie, czy też zmienili swoje „oznaczenie” na mapie Europy i świata. Te same znaczniki, wypełnione fotografiami obertyniaków, pojawiają się przy ich wypowiedziach i w aneksie. Dla lepszej orientacji Czytelników w topografii Obertyna na wewnętrznych stronach okładki umieszczono dwa plany jego centrum, ukazujące przedwojenne umiejscowienie pojawiających się w opowieściach miejsc i obiektów oraz współczesne odwzorowanie przestrzeni.

Zamysłem autorów książki było dostrzeganie Obertyna nie tylko w jego historycznych granicach, jako konkretnego punktu na mapie, ale też wszędzie tam, gdzie po wojnie osiedlili się obertyniacy i gdzie przyszły na świat ich

Кожна розповідь публікується у книзі паралельно у двох мовних версіях – спершу обов'язково тією мовою, якою була розказана свідком історії. Такий принцип застосовано щодо персоналій осіб, котрі «взяли слово». У випадку єврейських спогадів, які постали іншою мовою (тобто не польською чи українською, а німецькою, івритом або російською), вирішено, що спершу публікуємо переклад польською, а потім українською (виняток зроблено для свідчень Марії Шмергорльд, яка після Другої світової війни залишилася в Україні).

Публікацію увінчує додаток «Свідки історії Обертину», який містить біографічні довідки про всіх осіб, чиї розповіді вміщено у книжці. Це дозволяє легко пересвідчитися, хто і з якої перспективи згадує містечко та його мешканців: з польської, української чи єврейської. До біограм додано також бібліографічні дані про джерело, з якого взято цитовані фрагменти.

У цій книжці має значення не тільки зміст, але й спосіб його подання: графічним лейтмотивом тут слугує картографічна позначка місцезнаходження, яку часто використовують на сучасних мапах. Вона символізує Обертин як місце в певному географічному просторі, а також як спільний елемент долі людей, котрі з ним пов'язані, незалежно від того, чи провели тут усе своє життя, чи змінили своє «позначення» на мапі Європи та світу. Ті самі позначки з'являються біля їхніх розповідей і в додатку. Для кращої орієнтації читачів у топографії Обертину на внутрішніх сторінках обкладинки вміщено два плани його центру: один показує довоєнне розташування місць та об'єктів, які з'являються у розповідях, а інший – сучасний вигляд цього простору.

Задум авторів книги полягав у осмисленні Обертину не лише в його історичних межах, як певного місця на мапі, але також і скрізь там, де після війни оселилися обертинці і де прийшли на світ їхні наступні покоління. Отож чи розповідь про життя

kolejne pokolenia. Czy zatem opowieść o życiu dawnego Obertyna snuje się nadal? Czy raczej – jak stwierdził Martin Pollack w odniesieniu do całej dawnej Galicji Wschodniej i Bukowiny – „jest wyłącznie pustą łuską liter, które zachowują jedynie ulotny zapach wspomnienia o świecie bezpowrotnie utraconym”⁹.

Niniejsza książka oraz kryjąca się za nią obszerniejsza jeszcze baza wspomnień i relacji nie powstałyby, gdyby nie zaangażowanie samych obertyniaków i ich bliskich. Nie sposób wymienić tu ich wszystkich, ku wszystkim jednak kierujemy podziękowania i wyrazy szacunku za gotowość dzielenia się osobistymi, często trudnymi wspomnieniami, a także za ogromną chęć pomocy, gościnność, otwartość i motywowanie nas do dalszej pracy, niezależnie od tego, czy spotykaliśmy się z nimi w Obertynie, Kamionkach Wielkich, Oławie, Siedlcach, Lutyni, Sobocisku, Wrocławiu, Świerczynie, Wierzchowie, Drawsku Pomorskim czy w Warszawie.

Za ocenę, krytyczne uwagi i pomocne wskazówki pragnę podziękować prof. Grzegorzowi Hryciukowi, dr Annie Wylegale i prof. Leonidowi Zaskilniakowi, którzy byli uważnymi recenzentami tej pracy. Za życzliwe słowa o idei projektu oraz autorstwo artykułu wprowadzającego dziękuję prof. Włodzimierzowi Mędrzeckiemu.

Za wsparcie finansowe, dzięki któremu książka mogła zostać opublikowana, dziękuję Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Zarządowi Fundacji KGHM Polska Miedź

Serdecznie dziękuję Adamowi Gawlińskiemu, twórcy portalu „Obertyn – stąd pochodzi Twój dziadek”, dzięki któremu było możliwe skontaktowanie się z wieloma rodzinami dawnych obertyniaków i dotarcie do nich samych. Słowa podziękowania składam Julii Meńszczykowej i Adeli Biłej, które były dla nas wielkim wsparciem podczas nagrywania relacji w Obertynie i w okolicach. Szczególnie dziękuję także Krystynie Carmi za wiele maili i listów, w których szczegółowo opisała mi społeczność żydowską Obertyna i jej wojenne i powojenne losy, oraz za udostępnienie bezcennych materiałów archiwalnych

dawnego Obertyna rozgортається далі? Чи, як писав Мартін Поллак про всю давню Східну Галичину та Буковину, це радше «лише пуста полова літер, які зберігають невлотимий запах спогаду про безповоротно втрачений світ»⁹.

Ця книга, а також набагато ширша за неї база спогадів і свідчень, не з'явилися би без залучення самих обертинців і їхніх близьких. Не перелічити їх усіх, та всім адресуємо слова подяки й поваги за готовність поділитися особистими, часто складними, спогадами, а також за неймовірну гостинність, відкритість і мотивування нас до подальшої праці, що ми відчули під час зустрічей як в самому Обертині, так і в Великій Кам'янці, Олаві, Седльцах, Лютині, Собоціську, Вроцлаві, Свєрчині, Вежхові, Дравську Поморському чи Варшаві.

За оцінку, критичні коментарі та корисні поради хочу подякувати професору Гжегожу Грицькові, доктору Анні Вилегалі та професору Леоніду Зашкільняку, які були уважними рецензентами цієї праці. За добрі слова про ідею проекту, а також за авторство вступної статті дякую професору Владзімежу Менджецькому.

За фінансову підтримку, завдяки якій книжка могла вийти у світ, висловлюємо подяку Міністерству культури й національної спадщини і керівництву фундації KGHM Polska Miedź.

Щиро дякую Адамові Гавлінському, творцеві порталу «Обертин: звідси походить твій дідусь», завдяки якому було можливо сконтактувати з багатьма родинами колишніх обертинців і знайти самих уродженців містечка. Слова подяки адресую Юлії Меньшиковій та Аделі Білій, котрі надавали нам велику підтримку під час запису свідчень в Обертині та околицях. Окремо дякую також Кристині Кармі за багато повідомлень і листів, які докладно описують єврейську громаду Обertyна, її воєнну й повоєнну долю, а також за доступ до безцінних архівних та іконографічних матеріалів. За знач-

i ikonograficznych. Za ogromne wsparcie redakcyjne, gotowość do pomocy i krytyczne uwagi dziękuję Katarzynie Bock-Matuszyk, Tetianie Batanowej i Annie Zharkiwskiej, a za cierpliwość i ciężką pracę w przygotowaniu książki do druku – Agnieszce Piotrowskiej.

Podczas realizacji projektu badawczego i przygotowywania książki wspierali nas również Wojciech Kucharski, Ewa Sowińska, Aleksandra Sroka i Ewa Maj z Ośrodka „Pamięć i Przyszłość, a także Zinowja i Ihor Dżurdżak, Jan Zubowski, Roman Jacyk, Julia Bojeczko, Marcin Gaczkowski, Leon Meńszczykow, Izabela Miller, Maria Stanisławska, Oksana Bojcan, Urszula Ostropol-ska-Mełech, Natalia Mosorko, Anna Ursulenko, Wiktor Hamut, Tomasz Adamczyk, Oleh Pawłyszyn, Monika Sznajderman, Małgorzata Mazurkiewicz-Nowak, Israel Shikler, Szymon Modrzejewski, Liubomyr Khakula, Malwina Zalewska, Józefa Stanisławska, Iwan Jaworski, Teresa Pollin, Marzena Bakowska, Switłana Czałaniuk, Marek Szajda i Apolonia Zubowska. Im wszystkim oraz tym, którzy choćby w najmniejszy sposób przyczynili się do tego, że opowieść o „życiu” Obertyna mogła wybrzmieć, serdecznie dziękujemy.

Piotr Zubowski

ну редакційну підтримку, готовність допомогти й критичні відгуки дякую Катажині Бок-Матушик, Тетяні Батановій та Анні Жарківській, а за терпіння й тяжку працю з підготовки книжки до друку – Агнешці Пйотровській.

Під час реалізації дослідницького проекту та підготовки книги нас підтримували Войцех Кухарський, Ева Совінська, Александра Срока й Ева Май з осередку «Пам'ять і Майбутнє», а також Зіновія та Ігор Джурджаки, Ян Зубовський, Роман Яцик, Юлія Боечко, Марцін Гачковський, Леон Меньшиков, Ізабела Міллер, Марія Станіславська, Оксана Бойцан, Уршуля Остропольська-Мелех, Наталя Мосорко, Анна Урсуленко, Віктор Хамут, Томаш Адамчик, Олег Павлишин, Моніка Шнайдерман, Малгожата Мазуркевіч-Новак, Ізраель Шіклер, Шимон Моджеєвський, Любомир Хахула, Мальвіна Залевська, Юзефа Станіславська, Іван Яворський, Тереса Поллін, Мажена Баковська, Світлана Чаланюк, Марек Шайда й Аполонія Зубовська. Усім їм, а також тим, хто бодай у мінімальний спосіб причинився до того, аби розповідь про життя Обертина могла прозвучати, сердечно дякуємо.

Пйотр Зубовський

